

ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО : ДОСТУП В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**Моїсеєнко Д. М.***кандидат юридичних наук,**доцент кафедри ЦПД**Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС***Моїсеєнко Д. М. Цивільне судочинство: доступ в умовах воєнного стану.**

У статті досліджено перешкоди у доступі до правосуддя в цивільних справах, що виникають в Україні через збройну агресію Російської Федерації.

Зокрема, в статті вказується на наступні проблемні питання. Великий відсоток національних судів протягом військової агресії був позбавлений можливості здійснювати правосуддя, на окупованих територіях правосуддя не здійснюється навіть на поточний момент. В той же час, процедура зміни територіальної підсудності, що передбачена законодавством, остаточно не врегульована. Також, звертається увага на проблеми з впровадженням електронного судочинства в Україні, відкладенням розгляду справи, дистанційною участю осіб у судовому розгляді, повідомленням учасників про час та місце розгляду справи, поновленням/подовженням строків, втратою та поновленням судових проваджень.

Зроблено висновок про недостатнє нормативне врегулювання порядку розгляду цивільних справ в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Запропоновано доповнити процесуальні кодекси окремим розділом, що регулює порядок здійснення правосуддя в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Внесено пропозиції, щодо удосконалення процесуального законодавства. Зокрема, запропоновано передбачити можливість обмеження принципу відкритості цивільного судочинства, додаткові механізми повідомлення учасників справи, процедуру отримання копій судових рішень, що винесені судами, які згодом опинилися на окупованій території, додаткові механізми поновлення втраченого провадження тощо.

Ключові слова: доступ до правосуддя, суд, цивільні справи, воєнний стан, підсудність, електронний суд

Moiseyenko D. M. Civil justice: access under martial law.

The article examines the obstacles in access to justice in civil cases arising in Ukraine due to the armed aggression of the Russian Federation.

In particular, the article points out the following problematic issues. A large percentage of national courts during the military aggression were deprived of the opportunity to administer justice; justice is not carried out in the occupied territories even at the current moment. At the same time, the procedure for changing the territorial jurisdiction, provided for by law, has not been finally settled. Attention is also drawn to the problems with the introduction of e-justice in Ukraine, adjournment of the case, remote participation of persons in the trial, notification of participants about the time and place of the case, restoration/extension of terms, loss and resumption of court proceedings.

It is concluded that there is insufficient normative regulation of the procedure for considering civil cases in a state of war or a state of emergency. It is proposed to supplement the procedural codes with a separate section regulating the procedure for the administration of justice in a state of war or a state of emergency. Proposals have been made to improve the procedural legislation. In particular, it is proposed to provide for the possibility of restricting the principle of openness of civil proceedings, additional mechanisms for notifying participants in a case, a procedure for obtaining copies of court decisions issued by courts that subsequently ended up in the occupied territory, additional mechanisms for resuming lost proceedings, etc.

Key words: right of access to justice, court, civil cases, martial law, jurisdiction, electronic court.

Постановка проблеми. Вторгнення військ РФ на територію України спричинило необхідність адаптації державних та суспільних інститутів до нових реалій повномасштабної війни. Не стала ви-

ключенням і система правосуддя. В перші півтора місяці бойових дій, коли події розвивалися швидкоплинно, майже 20% судів не здійснювали правосуддя, а будівлі 29 судів зазнали критичних ушкоджень [1]. З метою забезпечення доступу суб'єктів до правосуддя, Верховним судом оперативно здійснювалася зміна територіальної підсудності тих судів, що через бойові дії, не могли виконувати свою функцію. Але, в той час, переважно більшість громадян, які опинилися в відносній близькості до активних бойових дій, турбувало, перш за все, збереження свого життя, життя близьких та майна, а вже потім – судові справи.

На час написання цього матеріалу, збройний конфлікт тимчасово локалізований та громадяни повертаються до своїх звичайних справ. Крім того, значно збільшилася кількість внутрішньо переміщених осіб, які на «новому місці» потребують встановлення певних юридичних фактів для відновлення втрачених документів, прийняття спадщини, працевлаштування тощо.

В ситуації, що склалася, доречно було б приділити увагу дослідженню реалій і тенденцій здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану, і, зокрема, можливості громадян отримати до нього доступ, з метою термінового відновлення чи визнання порушених або невизнаних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання доступу до правосуддя у цивільних справах неодноразово досліджувалося вітчизняними науковцями. Так, були опубліковані монографічні праці О. Овчаренко та Н. Сакари, а також статті таких науковців як Р. Москаль, Д. Віткаускас, Г. Диков, С. Пазій, Ю. Магат, С. Светлічна, В. Заборовський, А. Стойка, Д. Луспеник, Т. Цувіна, А. Виноградова, Ю. Полюк. Цей перелік не є вичерпним. Однак, воєнний стан є новим правовим явищем в Україні. Він досліджувався виключно в теоретичному аспекті. І в цих дослідженнях не знайшлося місця питанням цивільного судочинства. Тому, питання доступу до цивільного судочинства в умовах воєнного стану розглядалося на цей час виключно в інформаційно-аналітичних статтях юристів-практиків.

Метою даної статті є дослідження проблемних питань доступу до здійснення правосуддя у цивільних справах, які виникли у зв'язку із вторгненням військ РФ на територію України та, як наслідок, введенням воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Першим питанням, що створює перешкоди у зверненні суб'єкта до суду, є неможливість здійснення правосуддя певними судами, що знаходяться в зоні бойових дій, або на окупованій території. Ст. 12-2 та 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлені загальні засади функціонування судової системи та здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. На момент введення воєнного стану Указом Президента № 64/2022 від 24.02.2022, вирішення цього питання регламентувалося виключно ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зокрема: «У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів». Тобто, був передбачений законодавчий порядок зміни територіальної підсудності справ, що розглядаються судами. Тобто, можливість розгляду справ була поставлена в залежність від функціонування законодавчого органу.

В подальшому, Законом України № 2112-IX від 03.03.2022 «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ», було визначено інший порядок зміни підсудності судових справ. Зокрема, в редакції цього закону, ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає можливість зміни підсудності справ рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду.

Власне, на підставі цієї норми, на момент написання цього матеріалу, розпорядженнями голови Верховного Суду було 25 разів змінено/відновлено територіальну підсудність різних судів [2].

Однак, слід зазначити, що Верховна рада внесла зміни до ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», однак, залишила у первісному стані ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Таким чином, на цей час, існує колізія між цими нормами.

Далі, варто зазначити, що 02.03.2022 Радою суддів України оприлюднено рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Зокрема, серед іншого, РСУ рекомендує по можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх з розгляду, зважати на те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення

розгляду справи через задіяння до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройної агресії проти України, або не можуть прийти в суд у зв'язку з небезпекою для життя. Справи, які не є невідкладними, розглядати лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників судового провадження [3].

Процесуальні кодекси України не містять ані окремого розділу, ані спеціальних норм, які регулювали б порядок здійснення судочинства в умовах воєнного стану. Тому, судді вимушені «приспосувати» чинне законодавство до нових реалій.

У Верховній Раді зареєстровано законопроекти за номером 7315 від 26.04.2022 «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [4] та за номером 7316 від 26.04.2022 «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)» [5]. Однак, на цей час, вони не прийняті.

Тому, зараз гостро постають питання відкладення розгляду справи, зупинення провадження по справі, дистанційної участі осіб у судовому розгляді, повідомлення учасників про час та місце розгляду справи, поновлення/подовження строків.

Існують численні прецеденти, коли судді відкладають розгляд справи по декілька разів та не застосовують наслідків неявки учасників, передбачених ст. 223 ЦПКУ. В обґрунтування судді посилаються на зазначені вище роз'яснення РСУ від 02.03.2022 та на ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Однак, в свою чергу, такі дії можуть порушувати права іншої сторони по справі. Тому, на нашу думку, в кожному конкретному випадку, мають досліджуватися причини неявки та матеріали, що надані на підтвердження цих причин. Також, має враховуватись місцезнаходження суду та відповідного сучасника справи.

Ще за часів пандемії хвороби COVID-19 було прийнято відповідні зміни до законодавства, які дозволяють учасникам брати участь у судовому засіданні дистанційно за допомогою засобів відеоконференцзв'язку (EasyCon тощо), а окремі процесуальні дії (подання, отримання процесуальних документів, ознайомлення з матеріалами справи) можуть вчинятись через систему «Електронний суд». Однак, на цей час не у всіх регіонах України належним чином працює електронний зв'язок, а велика кількість судів не під'єднана до «Електронного суду».

Додатково слід зазначити, що чинне законодавство дистанційно вчиняти окремі процесуальні дії, однак не передбачає процедури відправлення судочинства дистанційно в цілому.

Щодо повідомлення учасників справи про час та місце її розгляду, маємо вказати, що з початку активних воєнних дій і до 20.06.2022 було закрито доступ до єдиного реєстру судових рішень та інформації щодо стану розгляду справ. За словами голови ДСА України О. Сальнікова, це було зроблено через необхідність захисту реєстрів від кібератак, а також з метою приховування інформації про «суддів і суди, які приймали рішення стосовно тих чи інших осіб, які могли б бути «цікаві» окупантам.» [6]. Безперечно, необхідність у захисті даних та життя суддів і учасників судового процесу існувала. Однак, закриття реєстрів було здійснено без нормативної підстави, що формально спричинило порушення базового принципу цивільного процесу, закріпленого ст. 8 ЦПКУ.

Також, на цей час існує проблема повідомлення про час та місце розгляду учасників справи, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, за кордоном, або місце перебування яких невідомо. Наразі, єдиним законним способом повідомлення в такому випадку є публікація оголошення на веб-порталі судової влади в порядку, передбаченому ст. 128 ЦПКУ.

Ще існує проблема втрачених проваджень в судах, що перебували, чи зараз перебувають на непідконтрольній території. Громадяни не мають можливості отримати копії судових рішень по відповідних справах, а також, захистити свої права, якщо рішення суду не було ухвалене. Якщо територія згодом була деокупована, то заінтересована особа може звернутися до відповідного суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження, або продовжити участь у розгляді справи. Однак, якщо суд, який розглядав справу, продовжує перебувати на окупованій території, то алгоритм, передбачений чинним процесуальним законодавством, має певні вади. Мається на увазі наступне. Якщо, по справі було ухвалене рішення, або провадження у справі закрито, то заінтересована особа, відповідно до ст. 490 ЦПКУ, має звертатись з заявою про відновлення втраченого провадження в суд, що розглядав справу, як суд першої інстанції. В ситуації, що склалася, це суд, до якого розпорядженням голови

Верховного Суду «перенесена» підсудність. Але, якщо позов поданий, але провадження не закінчене, то існує великий ризик, при поданні аналогічної позовної заяви до суду, який зараз має право розглянути цю справу, отримати ухвалу про повернення позовної заяви, оскільки судом вже розглядається позов до тієї ж особи, з того самого предмету та тих саме підстав. Для запобігання цьому, до такої позовної заяви мають бути додані докази того, що провадження втрачене. Але, таким доказом є лише лист (довідка) того суду, який цю справу розглядав. Розуміємо, що отримати такий документ в суді на окупованій території майже неможливо, а спроби його отримати пов'язані з ризиком для життя та здоров'я зацікавленої особи.

На останнє, щодо процесуальних строків, слід зазначити, що ще під час введення карантину через хворобу COVID-19, Верховною Радою було передбачено можливість поновлення/подовження процесуальних строків, якщо їх порушення обумовлене карантинними обмеженнями, встановленими Кабінетом Міністрів України. На цей час, карантин продовжено. Однак, щодо воєнного стану, аналогічна норма у процесуальному законодавстві відсутня. Тому, питання щодо поновлення/подовження строків, після завершення карантину, буде вирішуватись у загальному порядку.

Висновки. Підводячи підсумки викладеного, слід резюмувати, що судова система України впоралася з викликом відкритої військової агресії, зберегла свою функціональність і успішно продовжує здійснювати правосуддя. Однак, це сталося не завдяки, а, скоріш, попри діюче на той момент процесуальне законодавство, яке виявилось не пристосованим до випробування воєнним чи надзвичайним станом.

Для запобігання такій ситуації в подальшому, на наш погляд, слід вдосконалювати процесуальне законодавство шляхом доповнення процесуальних кодексів окремим розділом, що регулює порядок здійснення правосуддя в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Серед особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного/надзвичайного стану, зокрема, на нашу думку, слід передбачити можливість обмеження принципу відкритості цивільного судочинства (щодо відкритих реєстрів), додаткові механізми повідомлення учасників справи про час та місце її розгляду, процедуру отримання копій судових рішень, що винесені судами, які згодом опинилися на окупованій території, додаткові механізми поновлення втраченого провадження, зокрема того, по якому ще не винесене рішення суду, або, врегулювати можливість повторного звернення з аналогічним позовом на підконтрольній території.

Список використаних джерел:

1. Громадянам має бути забезпечений доступ до правосуддя в умовах воєнного стану. *Голос України: газета Верховної Ради України*. 22.03.2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/357628>
2. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ. *Портал судової влади України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/
3. Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. *Офіційний сайт Ради суддів України*. 02.03.2022. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>
4. Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Проект Закону № 7315 від 26.04.2022. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39495>
5. Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану). Проект Закону № 7316 від 26.04.2022. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39489>
6. Державна судова адміністрація України в тестовому режимі відновила доступ до ЄДРСР. *Портал судової влади України*. 20.06.2022. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1286014/>